

16

ARCHAEOLOGICA HEREDITAS

**Konserwacja zapobiegawcza środowiska 8.
Dziedzictwo nasze czy obce?**

-----
pod redakcją Katarzyny Zdeb, Kamila Rabięgi
i Rafała Soleckiego

**Archaeologica Hereditas
Prace Instytutu Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie**

<https://archaeologicahereditas.wordpress.com/>

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Publikacja wydana we współpracy z Fundacją „Res Publica Multiethnica”

Komitet Redakcyjny

Redaktor Naczelny:

Prof. dr hab. Zbigniew Kobyliński

Członkowie Komitetu:

Prof. dr hab. Martin Gojda, Dr hab. Louis Daniel Nebelsick, prof. UKSW,

Dr hab. Fabian Welc, prof. UKSW, Dr Magdalena Żurek

Sekretarz:

Mgr Katarzyna Zdeb

Międzynarodowa Rada Doradcza

Dr Manuel Garcia Heras (Madryt)

Prof. Anthony Harding (Exeter)

Dr Ana Konestra (Zagrzeb)

Prof. Christopher Pare (Moguncja)

Prof. Alessandro Vanzetti (Rzym)

Doc. dr Pavel Vařeka (Pilzno)

Adres Redakcji:

ul. Wóycickiego 1/3, bud. 23, 01-938 Warszawa

tel. +48 22 569 68 17, e-mail: archeologia@uksw.edu.pl

www.archeologia.uksw.edu.pl

Redakcja tomu: Katarzyna Zdeb, Kamil Rabięga i Rafał Solecki

Korekta: Zbigniew Kobyliński, Kamil Rabięga i Katarzyna Zdeb

Skład: Ryszard Rybarczyk

Projekt okładki: Małgorzata Batsch na podstawie koncepcji graficznej Katji Niklas i Uli Zalejskiej-Smoleń

Rycina na okładce: kirkut w Lesku, fot. Zbigniew Kobyliński

Publikacja recenzowana do druku przez dr Krystynę Gutowską i dr. hab. Karola Piaseckiego

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
and Fundacja Res Publica Multiethnica, Warszawa

ISBN 978-83-8090-671-6

ISBN 978-83-948352-5-5

ISSN 2451-0521

Wydawnictwo:

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ul. Dewajtis 5, domek nr 2, 01-815 Warszawa

SPIS TREŚCI

- 5   **Wprowadzenie**
  *
- 9   **Zbigniew Kobyliński**
To (nie) jest moje dziedzictwo: dziedzictwo kulturowe jako źródło akceptacji odmienności czy źródło wrogości międzygrupowej?
- 17   **Aleksandra Chabiera**
Niechciane dziedzictwo – pożądany rozwój. Przewycięzanie paradoksów
- 23   **Ewa Raczyńska-Mąkowska**
Fordon – Jedno Miasto – Trzy Kultury – aktywność społeczności lokalnej w procesie rewitalizacji miasteczka
- 31   **Katarzyna Warmińska-Mazurek**
Przykład Zespołu Cerkiewnego w Radrużu i problem zagospodarowania dawnych cerkwi grekokatolickich istniejących na terenie powiatu lubaczowskiego
- 39   **Eleonora Bergman**
Henryk Stifelman i synagogi w stylu dworcowym
- 47   **Natalia Koziorowicz**
Przywracanie pamięci o żydowskim dziedzictwie wybranych miast Mazowsza – próba analizy historycznej świadomości mieszkańców
- 55   **Katarzyna Zdeb i Jacek Adamiec**
Nowe technologie w ochronie nienaruszalności cmentarzy żydowskich
- 61   **Anna Sulimowicz-Keruth**
Krymskokaraïmskie zbiory literatury ludowej w Polsce
- 71   **Paweł Wróblewski**
Zbory Braci Polskich między Nidą a Nidzicą – (ni)czyje dziedzictwo?”
- 97   **Bartosz Kiełbasa**
Dziedzictwo protestanckie i jego ochrona we wschodniej Wielkopolsce na przykładzie gminy Dobra (powiat turecki)
- 107   **Konrad Szostek**
Stan zachowania i problematyka ochrony podwarszawskich cmentarzy ewangelickich
- 117   **Magdalena Żurek**
Dziedzictwo nasze czy obce? PRL wobec dziedzictwa narodowego dawnych Prus Wschodnich
- 129   **Rafał Solecki**
Zanikłe siedliska poniemieckie na obszarze Warmii i Mazur. Przykład kolonii Wilki (Wölken), gm. Dobre Miasto
- 135   **Wiesław Sieradzan**
Zamek malborski w XX w. (do 1960 r.) w niemieckiej i polskiej narracji historycznej. Dziedzictwo nasze czy obce?
- 147   **Łukasz Maurycy Stanaszek**
Wielokulturowość nadwiślańskiego Urzeczca
- 157   **Judyta Bąk i Małgorzata Labuda-Lis**
„Co z tymi familokami?” Przypadek osiedla robotniczego Hugona w Radzionkowie
- 165   **Katarzyna Zeman-Wiśniewska**
Filia Domu Sierot Janusza Korczaka „Różyczka” – zachowanie pamięci i formy upamiętnienia
- 173   **Katarzyna Zdeb**
Zanik podworskiego osadnictwa – zubażanie krajobrazu kulturowego
- 183   **Kamil Rabiega**
Cmentarze niekatolickie powiatu tureckiego – stan zachowania i problem ochrony „obcego” dziedzictwa
- 225   **Agnieszka Wojtkowska**
Trudne dziedzictwo niemieckich obozów śmierci na przykładzie hitlerowskiego obozu zagłady Żydów w Bełżcu
- 231   **Andrzej Drozd**
Zabytki kultury Tatarów z Ostroga i Juwkwoców na Wołyniu
- 255   **Zbigniew Kobyliński i Łukasz Szczepankowski**
Obraz Słowian w podręcznikach szkolnych używanych na terenie Polski w pierwszej połowie XX wieku jako przykład podtrzymywania i kreowania świadomości etnicznej na podstawie argumentów archeologicznych i historycznych
- *
- 263   **Noty o autorach**

Filia Domu Sierot Janusza Korczaka „Różyczka” – zachowanie pamięci i formy upamiętnienia

HENRYK GOLDSZMIT, JANUSZ KORCZAK I STARY DOKTOR

Henryk (Hirs) Goldszmit urodził się 22 lipca 1878 lub 1879 roku, jego ojciec długo zwlekał z zarejestrowaniem go w „kancellarii dla wyznań niechrześcijańskich” i do dziś rok jego urodzenia pozostaje niepewny. Swojego najstynniejszego pseudonimu, który teraz funkcjonuje *de facto* jako jego imię i nazwisko, użył po raz pierwszy w 1898, podpisując sztukę napisaną na konkurs, jako „Janasz Korczak”, a drugi utwór jako „Janusz”. Zainspirowała go powieść *Historia o Janaszu Korczaku i pięknej Miecznikównie* Józefa Ignacego Kraszewskiego. W konkursie owym wyróżnienie otrzymał już „Janusz Korczak” i choć był to błąd zecerski, Henryk Goldszmit zaczął coraz częściej podpisywać w ten sposób niektóre ze swoich publikacji¹.

Korczak był z wykształcenia lekarzem, specjalizował się w pediatrii, pracował w szpitalu dziecięcym. Od młodych lat był również publicystą i pisarzem, pisywał felietony do gazet, opowiadania, książki dla dzieci i o dzieciach. Od 1912 roku pełnił funkcję dyrektora Domu dla Sierot przy ul. Krochmalnej w Warszawie, gdzie wraz ze Stefanią Wilczyńską stworzył swój słynny korczakowski model wychowania, oparty na szacunku do dziecka, a w praktyce na samorządzie dziecięcym, podziale obowiązków i wzajemnej opiece. Współtworzył z Maryną Falską również internat i sierociniec „Nasz Dom” działający od 1919 roku w Pruszkowie, a od 1928 na Bielanach w Warszawie. Pracował zarówno z dziećmi żydowskimi, jak i polskimi. Zastąpił też jako Stary Doktor prowadzący w 1935 i znów w latach 1938–1939 roku audycję radiową, tzw. „gadaninki”, poświęconą sprawom świata dziecięcego.

ZANIM POWSTAŁA „RÓŻYCZKA”

Warszawskie Towarzystwo Kolonii Letnich (WTKL) powstało w 1897 r. Henryk Goldszmit rozpoczął współpracę z tą organizacją latem 1904 r., gdy z rekomendacji dr. Juliana Kramsztyka wyjechał jako wychowawca do Michałówki z grupą dzieci żydowskich na dwa turnusy w maju i w czerwcu. WTKL po-

wstało w celu umożliwienia wyjazdu na wieś dzieciom z warszawskich nizin społecznych, zarówno ze środowisk polskich, jak i żydowskich. Dzięki ofiarodawcom (głównie Wilhelmowi i Zofii Rau) w 1900 r. w lasach w pobliżu Małkini postawiono dwa budynki – „Wilhelmówkę” dla chłopców i „Zofiówkę” dla dziewcząt. Początkowo ośrodek miał służyć dzieciom wszystkich wyznań, lecz konieczność stworzenia odrębnej kuchni koszernej doprowadziła do postawienia w 1901 r. w tej samej okolicy „Michałówki” (teren został zakupiony przez synów Michała Edelmana). W każdym budynku było miejsce dla 150 dzieci, każdym turnusem opiekowało się trzech wychowawców, co oznaczało że każdy z nich miał w swojej pieczy kilkudziesięciu kolonistów².

Jesienią 1904 r. Korczak opublikował cykl reportaży z życia kolonijnego, w których ukazał zarówno ciężkie warunki, z jakich wywodzili się uczestnicy letniska, jak i ich niejednokrotnie pierwsze zetknięcie się z przyrodą, a także beztrudne gry w piłkę i inne zabawy na świeżym powietrzu. W 1907 roku, z okazji dwudziestopięciolecia WTKL, w czasopiśmie „*Izraelita*” Korczak pisał: „Dać dzieciom miesiąc pełnego szczęścia i swobody w warunkach idealnych: na wsi, wśród cennych uroków natury – to rzucić jasny snop na życie całe, w szarą przędzę smutnych myśli i uczuć wpiąć kwiat błękitnych wspomnień”³. Korczak pełnił funkcję wychowawcy kolonijnego zarówno dla dzieci żydowskich, jak i polskich, z którymi chociażby w 1908 r. spędził dwa turnusy w „Wilhelmówce”. Efektem tychże doświadczeń była publikacja dwóch serii opowieści, drukowanych najpierw w odcinkach w dwutygodniku dla dzieci „*Promyk*”, a następnie w formie książek – *Moški, Jaški i Srule* (1909) i *Józki, Jaški i Franki* (1910)⁴.

DOM SIEROT

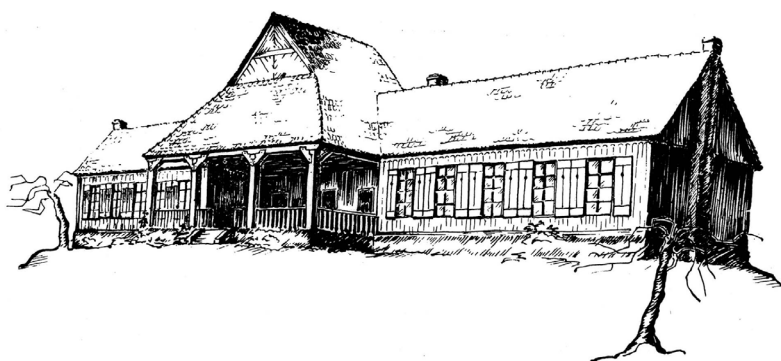
Towarzystwo „Pomoc dla Sierot” powstało w 1907 roku i miało na celu niesienie pomocy osieroconym i ubogim dzieciom żydowskim. Rok później jego członkiem został również dr Henryk Goldszmit, pracujący wówczas jako lekarz miejscowy w szpitalu dziecięcym im. Bersonów i Baumanów.

¹ Olczak-Ronikier 2011: 42–47, 81, 85.

² Olczak-Ronikier 2011: 104–105.

³ Korczak 1997: 316.

⁴ Olczak-Ronikier 2011: 106, 129, 133–135.

Projekt budującego się pawilonu domu sierot w Goławku. Tow. „Pomoć dla sierot” (Bud, A, Grodzieński).

Ryc. 1. Projekt drewnianego pawilonu „Różyczki” (za: *Nasz Przegląd Ilustrowany* 1925, r. II/22, s. 6, dodatek do: *Nasz Przegląd* nr 148; udostępnione przez Korczakianum)

Fig. 1. Initial design of the wooden pavilion „Różyczka” (after: *Nasz Przegląd Ilustrowany* 1925, II/22, p. 6, supplement to: *Nasz Przegląd* nr. 148; provided by Korczakianum)

Ryc. 2. Dzieci bawiące się przed „Różyczką” (udostępnione przez Korczakianum)

Fig. 2. Children playing outside „Różyczka” (provided by Korczakianum)

W 1910 roku rozpoczęto budowę Domu dla Sierot, który spełniałby funkcje opiekuńcze (zapewnienie dzieciom godziwych warunków do życia) i wychowawcze. W tym samym roku Korczak wyjechał do Paryża i Londynu, gdzie m.in. zapoznał się z tamtejszymi instytucjami dla sierot. Zwłaszcza dwa sierocińce w Forest Hill (w pobliżu Londynu) zrobiły na nim duże wrażenie, gdyż dzieci mieszkaly tam w domkach wśród zieleni i miały zajęcia na świeżym powietrzu oraz w warsztatach rzemieślniczych. W 1912 roku dzieci objęte już opieką Towarzystwa spędziły lato na wsi, w Łapigrósze, i dopiero w październiku wprowadziły się do niewykończonego jeszcze budynku na Krochmalnej 92, pod opiekę dyrektora dr. Henryka Goldszmita i Stefani Wilczyńskiej. Dzięki ich staraniom dzieci co lato (za wyjątkiem okresu wojennego) wyjeżdżały na wieś⁵.

Pierwszą próbą stworzenia letniska dla dzieci (zwłaszcza tych zagrożonych gruźlicą) było przekonanie przez Korczaka przedstawicieli Towarzystwa „Pomoc dla sierot” do zakupu ziemi na ten cel w czerwcu 1914 roku. Starania te przerwał wybuch I wojny światowej. Będąc na froncie, rozpoczął prace nad serią *Jak kochać dziecko: Dziecko w rodzinie, Internat,*

*Kolonie letnie i Dom Sierot*⁶. W opublikowanej w 1920 r. części *Kolonie letnie* opisywał, na podstawie własnych doświadczeń, pracę wychowawcy na letnisku dla dzieci z najuboższych rodzin: „»Koloniom letnim« zawdzięczam wiele. Tu po raz pierwszy spotkałem się z gromadą dzieci i w samodzielnej pracy poznałem abecadło praktyki wychowawczej. Bogaty w złudzenia, ubożuchny w doświadczenie, sentymentalny i młody, sądziłem, że będę mógł wiele, bo wiele pragnę. [...] Czterotygodniowy pobyt na kolonii pragnąłem uczynić dzieciom »suteryn i poddaszy« »wstęgą wesela i radości« bez jednej łzy”⁷.

FILIA DOMU SIEROT „RÓŻYCZKA”

„Różyczka” powstała dzięki darowiźnie Maksymiliana Cohna i jego żony, którzy aby upamiętnić swą zmarłą córkę Różę przekazali w 1921 roku Towarzystwu „Pomoc dla Sierot” 20 mórg ziemi i zabudowania położone we wsi Czaplowizna (gmina Wawer), na terenie dzisiejszego Marysina Wawerskiego. Zespół budynków, rozrastający się z roku na rok, two-

⁵ Olczak-Ronikier 2011: 138–139, 143–144.

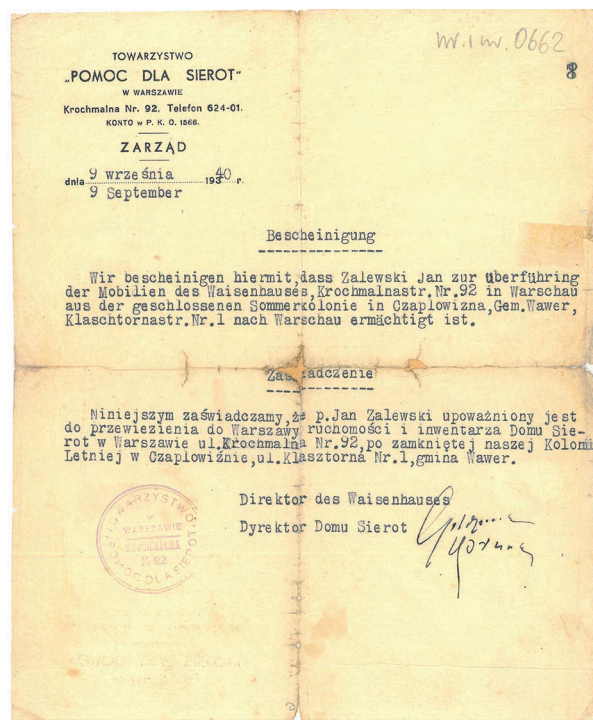
⁶ Olczak-Ronikier 2011: 155, 173, 239.

⁷ Korczak 2013: 99.

rzył czworobok. W dużym murowanym budynku początkowo spały dzieci przyjeżdżające na kolonie, później umieszczono tu przedszkole, zaś z tyłu urządzono plac zabaw z drabinkami. Prostopadle do tego budynku w 1925 roku postawiono drewniany budynek z dużą werandą i prowadzącymi do niej szerokimi schodami, często okreśłany mianem „Różyczki” (podobnie jak cały ośrodek) (ryc. 1–2). Znajdowały się tu przede wszystkim dwie duże sale sypialne, gdyż wcześniej część dzieci spała w dwóch namiotach ofiarowanych przez Amerykański Czerwony Krzyż. Obok stał zielony domek z długą werandą i pięcioma pokojami, w którym później powstała łazienka i toaleta (nazywany „Zimowiskiem”). Czworobok zamykał biały budynek, w którym znajdowała się pompa wodna i brodzik. Za nim stały drewniane toalety i budynek, w którym umieszczono: kuchnię, magazyn i pokoje „fermiancy”, czyli byłych wychowanków pracujących na fermie. Około 50–70 metrów dalej stał budynek, w którym mieszkali zarządca fermy, a także bardzo lubiany pracownik „Różyczki”, Jan Zalewski (ryc. 3). Budynki zostały skanalizowane w 1929 roku⁸.

Na przestrzeni lat funkcjonowały tu: letnisko dla podopiecznych Domu Sierot i innych sierocińców (1921–1940), zimowisko (1922–1927), internat (1927–1933/4), przedszkole (1928–1933/4⁹) i ferma (1922–1933). Dzieci oraz ich opiekunowie przyjeżdżali tramwajem do pętli Goctawek, lub pociągiem¹⁰. Do „Różyczki” szło się wówczas przez pola i łąki; często był to pierwszy dla miejskich sierot żywy kontakt z naturą. Jak wspomina Ignacy Cukierman: „Spacer był piękny. Nigdy dotąd nie widziałem rozległych pól z różnorodną roślinnością, gdzie można było oddychać pełną piersią przy pięknej słonecznej pogodzie, to też nie czułem zmęczenia, mimo że od stacji do »Różyczki« nie było zbyt blisko”¹¹.

Zimowisko istniało w sezonie jesienno-zimowym i wiosennym; przeznaczone było dla dzieci o słabym zdrowiu, aby mogły spędzać więcej czasu na świeżym powietrzu¹². W internacie założonym w 1927 roku przebywały dzieci oczekujące na miejsce w Domu Sierot. Wychowywane w systemie korczakowskim, miały jednocześnie więcej swobody i kontaktu z naturą, pomagały również na fermie i uczęszczały do szkoły powszechnej w Wawrze¹³. Przedszkole utworzono we wrześniu 1928 roku, kiedy przewieziono tu dziewiętnastoletnich czterolatków z żydowskiego Domu Opieki dla Dzieci Opuszczonych z ul. Ogrodowej. Z każdym rokiem dzieci przybywało. Jak wspomina kierowniczka przedszkola Ida Merżan, początkowo „zachowywały się jak dzikie konie wypuszczone na wolność, tak były oszołomione nowym życiem”. W 1930 roku pierwsze przedszkolaki zaczęły uczyć się w szkole w Wawrze. Ferma powstała, gdy Towarzystwo wydzierżawiło dodatkowe 20 mórg ziemi. Było to miejsce pracy dla byłych wychowanków i źródło świeżych warzyw i owoców. W 1923 roku kupiono dwie krowy, w 1925 kolejne trzy oraz konia, a także

Ryc. 3. Upoważnienie dla Jana Zalewskiego do przewiezienia wyposażenia z „Różyczki” do Domu Sierot z dn. 9 września 1940 r. (udostępnione przez Korczakianum)

Fig. 3. Authorisation for Jan Zalewski to transport the equipment from „Różyczka” to the Orphans House from 9th September, 1940 (provided by Korczakianum)

narzędzia rolnicze. W tym samym roku przy wsparciu finansowym ze strony miasta zniwelowano teren i posadzono 250 drzewek owocowych¹⁴.

Główną osią działania „Różyczki” były jednakże kolonie letnie dla wychowanków Domu Sierot. Gościnnie na letnisko przyjeżdżały także dzieci z innych warszawskich sierocińców i internatów¹⁵. W 1924 roku przyjechały również polskie dzieci z „Naszego Domu” na Bielanach¹⁶. W sprawozdaniu dla Towarzystwa „Pomoc dla Sierot” za ten właśnie rok Korczak napisał, że „Kolonie letnie gościła pięć setek dzieci”¹⁷. Wychowankowie chodzili na spacer do lasu, „na piaski” czyli pobliskie wydmy i jeździli na wycieczki nad rzekę Świder¹⁸, odwiedzali cegielnię i hutę¹⁹. Wiele impresji z wakacji i zimowisk spędzanych w „Goctawku” ukazało się w założonym przez Korczaka czasopiśmie dziecięcym (bo nie tylko dla dzieci, lecz przez dzieci tworzonemu) – „Mały Przegląd”; szczególnie prominentne miejsce w tych opowieściach zajmują zwierzęta – psy, konie, króliki, a nawet owady, a także obserwacja zmieniających się pór roku.

Ostatnie letnisko odbyło się w 1940 roku. Korczak zwrócił się do Centosu (Centrali Związku Towarzystw Opieki nad

⁸ Merżan 1987: 111–114.

⁹ Przedszkole, czyli sierociniec dla najmłodszych dzieci z Domu Opieki dla Porzuconych; Merżan 1987: 112.

¹⁰ Merżan 1987: 111, 113.

¹¹ Cukierman 1984: 15–16.

¹² Merżan 1987: 114.

¹³ Cukierman 1984: 19.

¹⁴ Merżan 1987: 111–112, 114–115, 119.

¹⁵ Merżan 1987: 113; Cukierman 1984: 16.

¹⁶ Merżan 1987: 114.

¹⁷ Korczak 2008a: 120.

¹⁸ Cukierman 1984: 16.

¹⁹ Korczak 2008b: 77–78.

Ryc. 4. Zdjęcie drewnianego pawilonu „Różyczki” z ok. 1961 r. (Krupka 1961: 14; udostępnione przez Korczakianum)

Fig. 4. Photograph of the wooden pavilion “Różyczka” from ca 1961 (Krupka 1961: 14, provided by Korczakianum)

Ryc. 5. Zdjęcie wykonane prawdopodobnie w 1968 r., w tle blok mieszkaniowy przy ul. Korkowej 139/145 i „Różyczka” (dzięki uprzejmości Konrada Madziara)

Fig. 5. Photograph taken probably in 1968, in the background a block of flats at ul. Korkowa 139/145 and „Różyczka” (courtesy of Konrad Madziar)

Ryc. 6. Widok na górkę saneczkową od strony boiska „Syrenka” na Marysinie Wawerskim, prawdopodobna lokalizacja „Różyczki” (fot. K. Zeman-Wiśniewska)

Fig. 6. View on the hill from the “Syrenka” football field in Marysin Wawerski, probable location of “Różyczka” (photo by K. Zeman-Wiśniewska)

Sierotami Żydowskimi): „To może ostatnia szansa pobiegania dzieci po lesie, oddychania wiejskim powietrzem, zrywania świeżej trawy [...] zabiorę i inne dzieci, ale dajcie mi ekwipunek, personel i prowiant”²⁰. Pomimo trudności ze zdobyciem aprowizacji i obowiązujących już Żydów zakazów zmiany miejsca zamieszkania czy podróżowania, udało się zorganizować dzieciom wakacje. Niemalą rolę odegrał Stanisław Krupka, ówczesny wójt gminy Wawer, który troszczył się o zapewnienie mieszkańcom „Różyczki” żywności, pomagały również siostry Felicjanki z pobliskiego klasztoru, podczas gdy niemiecki komendant Wawra, szwedzkiego pochodzenia porucznik Stephan przymykał na to oko²¹. W „Różyczce” wojenne lato spędziło również 50 podopiecznych Domu Opieki z ul. Płockiej 52 oraz 25 dzieci, które straciły rodziców podczas bombardowania Warszawy w 1939, a także dziewczynki – uciekinierki z Niemiec²². Jesienią 1940 r. Dom Sierot został przeniesiony do getta warszawskiego. W 1942 r., 5 lub 6 sierpnia Janusz Korczak został zamordowany w Treblince wraz z dziećmi, którymi opiekował się do końca²³.

„RÓŻYCZKA” PO 1940 ROKU

Losy zabudowań „Różyczki” po 1940 roku są trudne do prześledzenia. Jeszcze podczas wojny, w 1943 odbyło się w drewnianym pawilonie spotkanie sołtysów i agronomów, oraz działaczy społecznych gminy Wawer, które zorganizował wójt S. Krupka. Zabudowania nie uległy zniszczeniu w czasie wojny. W 1951 roku gmina Wawer została przyłączona do Warszawy. Według wspomnień mieszkańców, w latach powojennych drewniany pawilon „Różyczki” funkcjonował jako nieoficjalny „dom kultury”, w którym nawet odbywać się miały projekcje filmów. Natomiast w budynkach murowanych mieściła się wytwórnia wód gazowanych²⁴. Powojenna fotografia drewnianego pawilonu pochodzi z artykułu wspomnieniowego S. Krupki w „Stolicy” z 1961 r., gdzie widać zamknięty, drewniany budynek, raczej zaniedbany²⁵ (ryc. 4). W latach 1964–1968 na Marysinie Wawerskim powstało osiedle mieszkaniowe, według projektu Bohdana Lewandowskiego i Teresy Kłębrowskiej. Główna ulica Marysina – ul. Korkowa powstała na początku lat 60. i biegnie równoległe do dawnej ul. Klasztornej, której przebieg odpowiadała by dzisiejszej osiedlowej uliczce Króla Macjusia.

Najprawdopodobniej ostatnia fotografia zabudowań „Różyczki” to znajdujące się w zbiorach prywatnych zdjęcie rodzinne zrobione od strony skrzyżowania ul. Korkowej i ul. Sezam. Widać na nim wysoki blok przy ul. Korkowej 139/145 oraz zaraz za nim duży budynek, najprawdopodobniej będący murowanym budynkiem z dwiema salami, najstarszym z zabudowań kompleksu „Różyczki” (ryc. 5). Fotografie wykonano prawdopodobnie w 1968 roku. Natomiast już zdjęcie

²⁰ Olczak-Ronikier 2011: 344.

²¹ Olczak-Ronikier 2011: 344–345; Wierzychowski 2007: 288–289; Merżan 1987: 122, 126.

²² Merżan 1987: 125–126.

²³ Olczak-Ronikier 2011: 348–433.

²⁴ Czerniawski 2007: 260.

²⁵ Krupka 1961: 14.

z tygodnika „Stolica” z kwietnia 1969, zrobione jeszcze przed budową przedszkola przy ul. Korkowej 147/149, wyraźnie pokazuje brak jakichkolwiek zabudowań w tym miejscu²⁶. Na ścieżce od boiska i bloku 137 do dzisiejszego przedszkola długo widoczne jednak były jeszcze kawałki cegieł i innych elementów budowlanych. Zapewne część gruzu użyta została do utworzenia górkii saneczkowej, obok dzisiejszego placu zabaw (ryc. 6). Ostatnie pozostałości tego typu uprzątnięto podczas budowy Wielofunkcyjnego Obiektu Sportowo Rekreacyjnego „Syrenka” w 2008–2009 r.

WIELOFUNKCYJNY OBIEKT SPORTOWO REKREACYJNY „SYRENKA”

Teren pozostawiony po zabudowaniach „Różyczki” aż do 2009 pozostawał względnie pusty; znajdowało się tu zorganizowane przez mieszkańców boisko do piłki nożnej, później też plac zabaw dla dzieci i wreszcie tzw. muszla koncertowa, a na jej tyłach działała przez pewien czas świetlica środowiskowa dla dzieci i młodzieży. Obecnie jest to główny ośrodek życia mieszkańców osiedla z boiskami do piłki nożnej, koszykówki, siatkówki, itp., dwiema siłowniami plenerowymi, nowoczesnym placem zabaw i mini-tężnią. Tu odbywają się różne festyny, koncerty i przedstawienia dla dzieci w sezonie wiosenno-letnim. Dzisiejsza „Syrenka” ma adres ul. Starego Doktora 1. Na głównym budynku ośrodka sportowego znajduje się tablica informacyjna, tzw. moduł informacyjny Miejskiego Systemu Informacji²⁷ (jedyna wśród okolicznych w wersji dwujęzycznej, po polsku i po angielsku): „Różyczka – filia korczakowskiego Domu Sierot. W latach 1921–1940 teren ten należał do Towarzystwa »Pomoc dla Sierot«, odbywały się tu kolonie letnie dla dzieci z Domu Sierot pod opieką Janusza Korczaka (właśc. Henryk Goldszmit) oraz Stefanii Wilczyńskiej. Zorganizowano też gospodarstwo rolne, zimowisko, internat oraz przedszkole. Murowane i drewniane zabudowania filii rozebrano pod budowę osiedla Marysin Wawerski”.

POMNIK

Najbardziej widoczny przykład pamięci o obecności Janusza Korczaka i jego wychowanków na terenie dzisiejszego Marysina Wawerskiego znajduje się tam, gdzie niegdyś była ferma i sad przynależące do „Różyczki”, a obecnie skwer z fontanną i ławkami. W 1979 r., w ramach obchodów stulecia urodzin Starego Doktora, odsłonięto tu pomnik autorstwa Hanny Danilewicz (ryc. 7). Niepewna jest dokładna data odsłonięcia pomnika, w publikacjach popularnych pojawia się data 8 czerwca, na tablicy podany jest 20 czerwca, a według wspomnień mieszkańców był to 22 lipca, który był wówczas świętem państwowym i jednocześnie dniem urodzin Korczaka. Umieszczone na postumencie popiersie i wykuty w kamieniu napis „Janusz Korczak” otoczone są zielenią. Pomnik powstał z inicjatywy mieszkańców osiedla i w 2012 r., znów w ramach obchodów Roku Janusza Korczaka (w 70. rocznicę

jego śmierci) został odnowiony i opatrzony tablicą informacyjną z inicjatywy i na koszt Spółdzielni Mieszkaniowej Marysin Wawerski (ryc. 8). W roku 2018 zrewitalizowany został skwer, wybudowano nową fontannę i ławki.

Na stojącej obok pomnika tablicy informacyjnej przeczytać możemy: „Janusz Korczak – Wybitny pedagog, pisarz, publicysta, lekarz (znany jako Stary Doktor), działacz społeczny – jego powieści i opowiadania przetłumaczono na około 60 języków świata. Kochał dzieci i całe swoje życie poświęcił osie-

Ryc. 7. Pomnik Janusza Korczaka na Marysinie Wawerskim (fot. K. Zeman-Wiśniewska)

Fig. 7. Monument to Janusz Korczak at Marysin Wawerski (photo by K. Zeman-Wiśniewska)

Ryc. 8. Odsłonięcie pomnika Janusza Korczaka na Marysinie Wawerskim, 1979 r. (dzięki uprzejmości Andrzeja Roli)

Fig. 8. Unveiling of the monument to Janusz Korczak at Marysin Wawerski, 1979 (courtesy of Andrzej Rola)

²⁶ Krzyżakowa 1969: 3.

²⁷ Miejski System Informacji funkcjonuje w Warszawie od 1996, jego elementem są moduły informacyjne o nazwach lub patronach ulic.

Ryc. 9. Tablica informacyjna na bloku mieszkalnym przy ul. Starego Doktora 2 (fot. K. Zeman-Wiśniewska)

Fig. 9. Information plaque on a block of flats at ul. Starego Doktora 2 (photo by K. Zeman-Wiśniewska)

Ryc. 10. Tablica informacyjna na budynku przy ul. Króla Maciusia 10 (fot. K. Zeman-Wiśniewska)

Fig. 10. Information plaque on a building at ul. Króla Maciusia 10 (photo by K. Zeman-Wiśniewska)

rocznym dzieciom – razem z nimi zginął w niemieckim obozie zagłady w Treblince. Do najbardziej znanych jego powieści dla dzieci należą: *Król Maciś Pierwszy*, *Król Maciś na bezludnej wyspie*, *Bankructwo małego Dżeka*, *Kajtuś Czarodziej*, *Prawo dziecka do szacunku*. Janusz Korczak był też Wielkim Marzycielem – w swojej książce pt. *»Król Maciś Pierwszy«* napisał: »żeby zbudować we wszystkich lasach, na górach i nad morzem dużo domów, żeby dzieci biedne mogły wyjeżdżać na całe lato na wieś«. To jego marzenie spełniło się w latach 1921–1940 właśnie na terenie obecnego naszego osiedla, na którym w ramach Towarzystwa »Pomoc dla sierot« organizował zimowiska i kolonie dla osieroconych dzieci, tworząc na około 5,5 ha gruntów wielobudynkowy, samowystarczalny kompleks gospodarczy z internatem i przedszkolem – główny budynek nazywał się »Różyczka« na cześć Róży, zmarłej córki ofiarodawcy gruntów. W ostatnich latach funkcjonowania letniska dużej pomocy udzielali stali mieszkańcy tego terenu, a także Siostry Felicjanki. Miejscowa społeczność doceniła Jego osobę, dzięki czemu mamy na osiedlu ulicę Starego Doktora, ulicę Króla Maciusia, Szkołę Podstawową nr 195 im. Króla Maciusia I, a także popiersie odsłonięte 20 czerwca 1979 (wg. projektu Hanny Danilewicz)”.

Dopisek na dole tablicy zaś głosi: „Ustanowienie przez Sejm Rzeczypospolitej Polski roku 2012 jako Roku Janusza Korczaka oraz upływająca w 2012 70. rocznica jego śmierci, skłoniło Spółdzielnię Mieszkaniową Marysin Wawerski do gruntownej rewitalizacji popiersia Janusza Korczaka wraz z jego otoczeniem oraz do podjęcia się konserwacji popiersia w latach następnych”.

ULICE MARYSINA

Dwie uliczki osiedlowe, których przebieg odpowiada mniej więcej przedwojennej ul. Klasztornej, noszą nazwy upamiętniające Janusza Korczaka: ul. Króla Maciusia i ul. Starego Doktora. Na bloku mieszkalnym przy ul. Starego Doktora 2 znajduje się tablica informacyjna (zawierająca również zdjęcie J. Korczaka) (ryc. 9): „Stary Doktor – Janusz Korczak (właśc. Henryk Goldszmit). (1878–1942) Prekursor działań na rzecz praw oraz równouprawnienia dziecka. Wychowawca, pedagog, lekarz, działacz społeczny, pisarz, autor m.in.: *»Jak*

kochać dziecko«, *»Prawa dziecka do szacunku«*, *»Pedagogiką żartobliwą«*, bajek *»Króla Maciusia Pierwszego«*, *»Bankructwa małego Dżeka«*. Założyciel pierwszej gazety redagowanej przez dzieci dla dzieci – *»Mały Przegląd«*. W 1942 r. podczas likwidacji przez Niemców warszawskiego getta wywieziony z wychowankami i pracownikami Domu Sierot do obozu zagłady w Treblince”.

Na budynku przy ul. Króla Maciusia 10 również umieszczona jest tablica informacyjna (ryc. 10): „Król Maciś – bohater powieści dla dzieci *»Król Maciś Pierwszy«* oraz *»Król Maciś na Wyspie Bezludnej«* autorstwa Janusza Korczaka (właśc. Henryk Goldszmit, 1878–1942). Pisarz był również wychowawcą, pedagogiem oraz lekarzem. Działał na rzecz praw oraz równouprawnienia dzieci. Założył pierwszą gazetę redagowaną przez dzieci dla dzieci – *»Mały Przegląd«*. Podczas likwidacji przez Niemców warszawskiego getta wywieziony do obozu zagłady w Treblince. Został tam zamordowany w sierpniu 1942 roku wraz z wychowankami i pracownikami Domu Sierot”.

SZKOŁA IM. KRÓLA MACIUSIA I

Szkoła podstawowa nr 195 im. Króla Maciusia I mieści się przy ul. Króla Maciusia 5. Uprzednio nosiła ona imię Juliusza Fućka (1903–1934), działacza Komunistycznej Partii Czechosłowacji, oskarżanego później o współpracę z NKWD. Ponieważ postać ta wzbudzała kontrowersje, po 1989 nadano szkole nowego patrona. Do postaci literackiej stworzonej przez Janusza Korczaka nawiązują również słowa szkolnego hymnu:

„Wiedza jest twym przyjacielem.
Król Maciś pojął to z wiekiem.
Trzeba nauczyć się wiele,
By stać się wielkim człowiekiem. [...]
Rozum jest miarą wolności
Król Maciś zrozumiał zatem,
Aby zabłysnąć w przyszłości
Dziś trzeba świecić przykładem”²⁸.

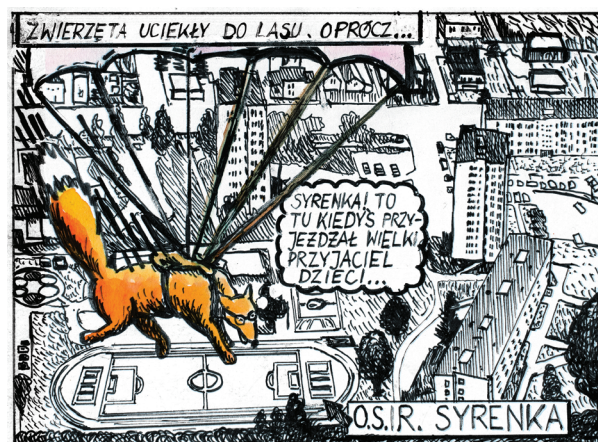
²⁸ Słowa hymnu: Wojciech Malec; Internet: <https://sp195.edupage.org/wgląd 01.02.2019>.

MURAL

Najnowszą inicjatywą lokalną mającą na celu m.in. upamiętnienie Janusza Korczaka oraz „Różyczki” jest planowane na jesień 2019 roku stworzenie muralu na betonowym murze odgradzającym osiedle i teren wojskowy. Pomysłodawcą muralu jest Łukasz Zakrzewski, natomiast autorem projektu jest dr Bartosz Milewski. Zaniedbany mur stoi na tyłach siedziby spółdzielni mieszkaniowej i wzdłuż środkowego odcinka popularnej alejki spacerowej, pomiędzy budynkami mieszkaniowymi i lasem (przynależącym już do dzielnicy Rembertów), którego odgradzoną część zajmuje wojsko. Alejka, dostępna jedynie dla pieszych i rowerzystów, łączy szkołę podstawową i „Syrenkę”, oferuje także dostęp do terenów zielonych, jest więc trasą często uczęszczaną przez mieszkańców, szczególnie dzieci i młodzież. Historię przewodnią muralu będą zwierzęta leśne (głównie dziki i lisy), które pod osłoną nocy odwiedzają plac zabaw na osiedlu. Historia zawiera również „opowieść lisa” o historii Marysina, m.in. o Januszu Korczaku, który był „wielkim przyjacielem dzieci” (ryc. 11). Napis na muralu głosić ma, że „To historia prawdziwa. Sto lat temu tam, gdzie teraz jest Syrenka stał pensjonat Różyczka. Każdego lata wakacje spędzał tam dr Janusz Korczak i jego podopieczni – dzieci z sierocińca”. Kolejne dwa fragmenty muralu ukazywać będą Króla Maciusia. Wykonanie projektu zaplanowane jest na jesień 2019 r., przy wsparciu gminy Wawer. Powstawaniu muralu towarzyszyć ma happening, w którym aktywnie uczestniczyć będą dzieci z Marysina Wawerskiego.

PAMIĘĆ O JANUSZU KORCZAKU I „RÓŻYCZCE” NA MARYSINIE WAWERSKIM

Pomimo braku widocznych, materialnych pozostałości filii Domu Sierot „Różyczka”, pamięć o Januszu Korczaku i jego wychowankach pozostaje żywa na terenie dzisiejszego Marysina Wawerskiego. Historia okolicy wzbudza duże zainteresowanie, czego przykładem są liczne dyskusje poświęcone „Różyczce” na grupie osiedlowej w portalu społecznościowym Facebook, czy powracający wśród mieszkańców pomysł odbudowy drewnianego pawilonu lub budynku na nim wzorowanego, z przeznaczeniem na dom kultury. W ostatnich latach widoczny jest wzrost świadomości historii lokalnej, m.in. dzięki działaniom podjętym w 2012 r. podczas obchodów Roku Janusza Korczaka. Z tej okazji 26 maja odbyło się „Święto ulicy Starego Doktora”. Impreza plenerowa, którą rozpoczął „orszak Króla Maciusia” ze szkoły podstawowej do „Syrenki”, z postojem przy pomniku, miała charakter festynu rodzinnego i prócz występów estradowych i zabaw plastycz-

Ryc. 11. Fragment projektu muralu autorstwa dr Bartosza Milewskiego (dzięki uprzejmości dr. Bartosza Milewskiego)

Fig. 11. Fragment of a mural project by Dr. Bartosz Milewski (courtesy of Dr. Bartosz Milewski)

nych dla dzieci oferowała atrakcje sportowo-rekreacyjne. Podobny charakter wydarzenia skierowanego głównie do dzieci i młodzieży będzie miał happening towarzyszący powstawaniu muralu. Pamięć o Januszu Korczaku i „Różyczce” pozostają najważniejszymi elementami lokalnej historii i tożsamości, elementem jednoczącym mieszkańców, postrzeganych jako dziedzictwo wspólne.

PODZIĘKOWANIA

Autorka pragnie podziękować Marcie Ciesielskiej z Korczakianum za udostępnienie materiałów, Bartoszowi Milewskiemu za udostępnienie projektu muralu oraz Andrzejowi Roli za przekazanie fotografii.

Wykaz cytowanej literatury

- Cukierman, I.
1984. Z sutereny do Domu Sierot i „Różyczki”, [w:] B. Puszkina (red.), *Okruchy wspomnień. Spotkanie wychowanków i współpracowników Janusza Korczaka w dniu 18 kwietnia 1983 r.*, 8–21. Warszawa: Międzynarodowe Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka.
- Czerniawski, J.
2007. Czaplowizna, „Różyczka” i Stary Doktor, [w:] J. Czerniawski (red.), *Wawer i jego osiedla*, 247–260. Warszawa: Wydział Kultury dla Dzielnicy Wawer m.st. Warszawy.
- Korczak, J.
1997. *Moški, Joski i Srule. Józki, Jaški i Franki*. Dzieła 5. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Latona.
2008a. *Pisma rozproszone. Listy (1913–1939)*. Dzieła 14, tom 1. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
2008b. *Pisma rozproszone. Listy (1913–1939)*. Dzieła 14, tom 2. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
2013. *Jak kochać dziecko: Internat. Kolonie letnie. Dom Sierot*. Warszawa: Instytut Książki, Biuro Rzecznika Praw Dziecka.
- Krupka, S.
1961. Janusz Korczak w Wawrze. *Stolica* 26 (3): 14.
Krzyżakowa, K.
1969. W dzielnicy Praga-Południe. *Stolica* 27 (4): 3–5.
Merzan, I.
1987. *Aby nie uległo zapomnieniu. Rzecz o Domu Sierot Krochmalna 92*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Olczak-Ronikier, J.
2011. *Korczak. Próba biografii*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Wierchowicki, H.
2007. Stanisław Krupka – wójt na trudne czasy, [w:] J. Czerniawski (red.), *Wawer i jego osiedla*, 283–293. Warszawa: Wydział Kultury dla Dzielnicy Wawer m.st. Warszawy.

Katarzyna Zeman-Wiśniewska

**Janusz Korczak’s Home of Orphans Branch ‘Różyczka’
– preservation of memory and forms of commemoration**

Summary

“Różyczka” was created thanks to the donation of Maksymilian Cohn and his wife who, in 1921, gave to the ‘Towarzystwo Pomoc dla Sierot’ 20 morga of land and buildings located in the village of Czaplowizna (Wawer) in today’s Marysin Wawerski (became part of Warsaw in 1951). In 1925 a wooden building was erected with a large veranda and a wide staircase leading to it, often referred to as “Różyczka” (like the whole area). Over the years, there were: a place for summer holidays for children of the Janusz Korczak’s House of Orphans and other orphanages (1921–1940), and for winter holidays (1922–1927), dormitory (1927–1933/4), kindergarten (1928–1933/4), and a farm (1922–1933). Last summer holidays took place in 1940. The fate of the “Różyczka” buildings after 1940 is difficult to trace. The buildings were not destroyed during the war. According to the memories of the inhabitants in the post-war period, the wooden pavilion of “Różyczka” functioned as an unofficial ‘house of culture’, in which even movie screenings were to take place. Whereas, in brick buildings carbonated water was produced. In the years 1964–1968, a housing estate was established at Marysin

Wawerski. The buildings of “Różyczka” were demolished in 1968 or 1969. The area left behind remained relatively empty until 2009. Currently, there is a Multifunctional Sports and Recreation Object “Syrenka”. There is an information board on the main building of the sports center, similar plaques were placed on the buildings at Starego Doktora St. (Old Doctor) and Króla Maciusia St. (King Matt). The names of these two residential streets commemorate the presence of Janusz Korczak in this area. The nearby primary school also bears the name of Króla Maciusia I (King Matt I) – a literary hero created by Korczak. The main commemoration of Janusz Korczak and his orphans in the area of today’s Marysin Wawerski is a monument by Hanna Danilewicz, unveiled in 19179, renovated in 2012 as part of the celebration of the Year of Janusz Korczak. And the latest local initiative aimed at the commemoration of Janusz Korczak and “Różyczka” is planned for the spring of 2019, a mural is going to be created on a concrete wall separating the housing estate and the military area.

Translated by Katarzyna Zeman-Wiśniewska

Noty o autorach

Jacek Adamiec – mgr, prawnik, biegły sądowy przy Sądzie Okręgowym w Warszawie, GPR24.com.pl Jacek Adamiec

Judyta Bąk – mgr, etnolog i archeolog, doktorantka Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego

Eleonora Bergman – dr, historyk, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma

Aleksandra Chabiera – mgr, historyk, Główny Specjalista ds. Zarządzania Dziedzictwem w Narodowym Instytucie Dziedzictwa

Andrzej Drozd – dr hab., arabista, adiunkt na Wydziale Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego

Bartosz Kiełbasa – mgr, geograf, regionalista, dziennikarz i pedagog

Zbigniew Kobyliński – prof. dr hab., archeolog i zabytkoznawca, teoretyk zarządzania dziedzictwem kulturowym, profesor zw. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Natalia Koziarowicz – studentka kierunku Zarządzanie Dziedzictwem Kulturowym, Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Małgorzata Laburda-Lis – mgr, etnolog, doktorantka w Zakładzie Teorii i Historii Kultury Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Kamil Rabiega – mgr, archeolog, doktorant w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Ewa Raczyńska-Mąkowska – dr, konserwator zabytków i urbanista, adiunkt w Zakładzie Wzornictwa Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy, kierownik Pracowni Kształtowania Przestrzeni

Wiesław Sieradzan – prof. dr hab., mediewista, zajmujący się również historią kartografii i dziejami nauki, pracownik Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Rafał Solecki – dr, adiunkt w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Łukasz Maurycy Stanaszek – dr, archeolog i antropolog, kierownik Pracowni Antropologicznej w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie

Anna Sulimowicz-Keruth – dr, turkolog, adiunkt w Zakładzie Turkologii i Ludów Azji Środkowej Wydziału Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego, sekretarz Związku Karaimów Polskich w RP i członek zarządu Fundacji Karaimskie Dziedzictwo

Łukasz Szczepankowski – mgr, archeolog, absolwent Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Konrad Szostek – lic., student archeologii w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Katarzyna Warmińska-Mazurek – mgr, historyk sztuki, kustosz działu artystycznego w Muzeum Kresów w Lubczowie

Agnieszka Wojtkowska – mgr, archeolog, doktorantka w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, archeolog w Biurze Poszukiwań i Identyfikacji IPN

Paweł Wróblewski – dr, archeolog i historyk

Katarzyna Zdeb – mgr, archeolog, doktorantka w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Katarzyna Zeman-Wiśniewska – dr, archeolog, adiunkt w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Magdalena Żurek – dr, archeolog i historyk sztuki, adiunkt w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie